

Starý židovský hřbitov pražský v pověsti a legendě

KAREL KREJČÍ

Mezi nejpůsobivější složky pražské tradice patří cyklus pověstí, které se pojí k starému židovskému ghettu. Poetický hřbitov uprostřed bizarní změti středověkých uliček, který romantický německý básník Friedrich de la Motte Fouqué nazval „vpravdě ossianským zjevením“, starobylá synagoga i orientální vížka radnice, a v tomto rámci impozantní postava rabbiho s jeho umělým člověkem Golemem, povzbuzuje fantazii a výrazně se věleňuje do onoho jedinečného celku, který tvoří Praha se svou vzrušující historií, mýty a pověstmi.

Velmi výmluvná tu byla sama historie. Pražské ghetto bylo jedním z nejstarších, největších a nejproslulejších středisek židovských; již od 12. století tu působila slavná škola talmudistů, kam putovali učení rabíni z celého světa. Nejbolestnější kapitolu života židovstva v diaspoře, opakující se v nesčetných variacích ve všech koutech Evropy, krvavé pogromy, zvěčnil slavným žalozpěvem, vzniklým po krvavých událostech roku 1389, rabbi Avigdor Karo. Konečně pak ve fantastické Praze melancholického vladaře Rudolfa II. se objevuje uprostřed pestré galerie exaltovaných učenců, šarlatánů a hledačů pravdy a nového poznání rabbi Jehuda Löw ben Becalel, světově slavná, historicky doložená postava, která vyrůstá v symbol své rasy, doby i prostředí, ale přerůstá i tento rámec a stává se symbolem všelidským.

Odtud se vytvářel bohatý substrát vyprávění, která cestou od úst k ústům se z historie stávala pověstí a legendou, přičemž podléhala všem procesům, jež přetvářejí, kombinují a dále rozvíjejí folklórní látky.

Vzniká tak působivý cyklus pověstí pražského ghetta, jak jej známe ze zpracování Svátkova, Sedláčkova, Jiráskova, Wenigova i jiných. Tyto pověsti kolovaly původně v ústním židovském folklóru, jejich nejstarší zaznamenání písemná jsou však data velmi pozdního. Chybí nám tu takový pramen, jakým pro pověsti české je zvláště kronika Hájkova. Kroniky křesťanské, české, latinské ani německé, pověsti židovské nezaznamenávaly; tam najdeme jen pověsti a legendy protižidovské, ať již jde o různá obvinění, která sloužila za záminku k pogromům, nebo později o legendárně rozpracované barokní příběhy o Šimonu Abelesovi a hebrejském nápise na krucifixu Karlova mostu.

Máme sice i židovskou kroniku rudolfínského astronoma Davida Ganse z r. 1593, ale ta je příliš stručná a pověsti nezaznamenává, stejně jako takzvaná kronika Ram-schakova, často citovaná ve starší literatuře, o níž se ostatně ukázalo, že je, ne-li přímo padělkem, tedy souborem výpisků, pořízeným v době značně pozdní, pravděpodobně až počátkem 19. století.

A tak pověsti pražského ghetta objevuje a stylizuje až období evropské romantiky v třicátých letech minulého století. V té době je folklór vášní evropských vzdělanců, vznikají sbírky lidových písní, pohádek i tradic různých národů, kterými se pak inspirovali básníci a spisovatelé soudobí. Láká orient se svými tajemstvími a pozornost se obrací

zvláště i na onu bizarní kombinaci východu a západu, jakou tvoří evropské židovstvo se svou historií, kulturou, tradicemi, biblí, talmudem i kabalou.

Současně vzdělaná veřejnost evropská, sledující v tom populární vzory J. W. Goetha, bratří Humboldtů a jiných, se zálibou poznává cizí kraje a zajímá se o jejich obyvatele se všemi charakteristickými rysy jejich minulosti i přítomnosti. Hojně se cestuje, píše a vydávají se takzvané pitoreskní-malebné cestopisy po různých krajích a městech evropských i zámořských. Těmto zálibám se snaží vyhovovat i publicistika, která se právě tehdy počíná prudkým tempem rozvíjet. Stále se množí almanachy, měsíčníky, deníky i jiná periodika, ať již věnovaná otázkám politickým, literárním nebo obecně kulturním, přinášejí v různých svých rubrikách četné zprávy a informace tohoto druhu z nejrůznějších koutů Evropy i jiných kontinentů. Pak jsou pro tento účel zakládány i zvláštní časopisy. V Praze to byl český Šafaříkův Světozor, který se ovšem udržel při životě jen velmi krátce (1834—35) a teprve v šedesátých letech byl obnoven, a německé Panorama des Universums zur erheiternden Belehrung für Jedermann und alle Länder, které od r. 1833 vydával pražský publicista Franz Klutschak. V tomto časopise se také setkáváme s prvními záznamy pražských židovských pověstí z pera samého redaktora a jeho spolupracovníka Leopolda Weisela; hned první jejich soubor je věnován Starému židovskému hřbitovu. Česky zaznamenal židovské pověsti první V. B. Nebeský v Květech r. 1844.

Atraktivnost těchto pověstí, posilovaná v Praze pitoreskními objekty, lákajícími turisty, vedla pak pražského židovského nakladatele Wolfa Paschelesa k založení zvláštní sbírky, nazvané Sippurim a charakterizované v podtitulu jako „eine Sammlung jüdischer Volkssagen, Erzählungen, Mythen, Chroniken, Denkwürdigkeiten und Biographien berühmter Juden aller Jahrhunderte, insbesondere des Mittelalters“. První svazek vyšel roku 1847, druhý 1853, třetí 1854, čtvrtý 1856, pátý, poslední, 1864; sbírka byla později vydávána ještě častěji buď vcelku, nebo v různých výběrech; byla tištěna také hebrejskými literami.

Ve sbírce jsou shromažďována židovská podání z celého světa, pověsti pražské jsou tu jen jednou složkou. Autoři jsou různí a není tu činěn rozdíl mezi více či méně věrnými záznamy pověstí na základě folklórní tradice a historickými povídkami a romány čistě beletristickými v duchu tehdy módního románu walterscottovského.

Pověsti pražské vypravují tu hlavně dva autoři, kteří si po nejedné stránce zasluhují pozornosti. Především je to zmíněný již Georg Leopold Weisel, který působil jako lékař ve Všerubech u Domažlic a zde se stýkal s Boženou Němcovou; r. 1848 v Klutschakově Panoramatu podal jako první na podkladě dokumentárního materiálu zprávu o procesu Chodů a smrti Kozinově.

Druhým je Salomon Kohn (1825—1904), pražský obchodník a plodný spisovatel, jehož román „Gawriel“, uveřejněný poprvé v Sippurim, byl přeložen do několika jazyků a hlavně prostřednictvím anglického překladu získal autorovi dočasnou světovou slávu.

Konečně tu mezi autory sbírky vystupuje také pražský rodák Michael Klapp (1834—88), který působil jako žurnalista ve Vídni; redigoval tam mimo jiné od roku 1870 Montagsrevui, která se u nás stala pověstná Šemberovými klepařskými „intimními listy z Prahy.“

Domnělý náhrobek psa

Domnělý náhrobek cizoložnice

Snímky J. Jiroušková

Domnělý hrob polské královny

Symbol na náhrobku lékaře Beera Tellera

Pražské židovské pověsti se pak objevují dále porůznu v časopisech českých, pražsko-německých, vídeňských i zahraničních. V druhé polovině století začíná sbírat pražské pověsti Josef Svátek. Od počátku let šedesátých je publikuje nejprve po částech časopisecky v Lumíru, roku 1883 pak vycházejí souborně jako známé Pražské pověsti a legendy, které platí dodnes za hlavní pramen pro poznání tohoto odvětví pražského folklóru. Do sbírky jsou pojaty i pověsti židovské.

Jak v Sippurim, tak i u Svátka a při některých jiných záznamech se sejdeme s upozorněním, že pověsti byly čerpány přímo z ústní tradice, někde jsou uvedeny i varianty. Obě uvedené sbírky se pak stávají podkladem další, již literární tradice, dostávají se do cestopisů a průvodečů, poskytují materiál a inspiraci k četným dílům beletristickým.

Chceme-li pražské židovské pověsti správně posoudit, je třeba si uvědomit několik okolností. Především o pověstech pražského ghetta platí ještě v daleko větší míře to, co rozhodujícím způsobem ovlivňuje charakter pověstí, týkajících se ať již Prahy, nebo kteréhokoli jiného velkého města, kde život vytváří podmínky pro ještě daleko silnější fluktuaci látek a motivů, než tomu je ve více méně uzavřeném okruhu folklóru venkovského; na druhé straně ovšem působila okolnost, že Židovstvo tvořilo až do 19. století uzavřený celek uprostřed obklopujícího je světa křesťanského, před nímž bránilo zaujatě svůj svéráz, uzavírajíc se hradbami zvláštního rituálního a literárního jazyka a písma.

Pražské ghetto, oddělené skutečnými i symbolickými hradbami od ostatního města a jeho obyvatelstva, bylo však ve stálém a čilém kontaktu se židy v celé Evropě a částečně i v jiných světadílech. Podkladem pro široké mezinárodní styky je již sám charakter jeho osídlení. Mezi pražskými židy máme doloženy nejen přistěhovance z různých krajů německých, ale usazovaly se tu početné kolonie židů východních z Ruska, Polska i z Balkánu; řádění inkvizice přivedlo sem židy španělské a portugalské.

Kromě toho byli ovšem pražští židé ve stálém styku s celou Evropou, kam jezdili zvláště za obchodem; do Prahy putovali z různých krajů talmudisté k slavným rabínům a ti opět zhusta střídali místo svého působení; životopisy pražských rabínů obvykle vykazují několikeré jejich působiště v různých krajích Evropy. Několikrát v dějinách došlo i k masovému vystěhování pražských židů, kteří se pak načas nebo natrvalo rozcházeli po různých jiných zemích.

Spolu s židy migrovaly jejich pověsti a podání. Legendy pražské putovaly po světě a do Prahy opět přicházely pověsti z ciziny a zde se aklimatizovaly. Za těchto okolností není prakticky možné přesně vydělit ty pověsti, které jsou svým původem pražské. Jediným bezpečným vodítkem pro určení pověstí pražského ghetta může být jejich pražská lokalizace, spojení s některým pražským objektem nebo postavou. Je samozřejmo, že se tímto způsobem o některou pražskou skutečnost mohly zachytit i pověsti, příšle odjinud, stejně jako legendy pražské mohly získat domovské právo a novou lokalizaci v krajích, kam je přenesla ústní tradice.

Druhou důležitou okolností je fakt, že cyklus pověstí pražského ghetta selekcí motivů, stylizací postav i příběhů, zejména pak svým celkovým laděním je plodem první poloviny 19. století, tedy děckem evropské romantiky. Tím naprosto není popírán jejich starší původ a specifčnost prostředí židovského, které se tu ovšem střetává s intelektuálním prostředím křesťanským. Židovské pověsti jsou zapisovány pro křesťany

Náhrobek rabbi Löwa a jeho vnuka (Snímek J. Jiroušková)

a v křesťanském prostředí žijí pak podstatně jiným životem, než tam, kde se zrodily.

Znamená to asi tolik, že například cyklus pověstí o rabbi Löwovi, pokud se šířil mezi židy v některém vzdálenějším století (což není doloženo), představoval pravděpodobně jiný souhrn motivů a jejich ústřední postava měla v nich jinou podobu, než jak ji vymodelovalo století, které četlo Goethova Fausta.

Konečně je třeba počítat s různými drobnými nebo i hlouběji založenými mystifikacemi. Leckterou pověst si mohl prostě vymyslet průvodce turistů, aby zpestřil svůj výklad, některá mohla proniknout do tradice ze zpracování literárního; sejdeme se i s takovými, které byly vymyšleny nebo aspoň nově stylizovány za určitým účelem tendenčním jako mnohé vlastenecké pověsti české i německé. U židů tu působí nejčastěji tendence obranná proti hnutím antisemitským, která zvláště koncem století bohatě zpestřila a rozmnožila cyklus pověstí o pražském Golemovi.

Místem, které k sobě nejsilněji soustřeďovalo legendotvornou fantazii, podněcovanou a živěnou zájmem jeho návštěvníků, byl starobylý hřbitov. Řada pražských židovských pověstí se zabývá stářím ghetta, jehož původ je kladen do dob, značně předcházejících v kronikách zaznamenaný vznik města Prahy.

Oporou těchto pověstí vedle různých legend o původu Staronové synagógy, jejího jména i některých rituálních zvláštností v pražských školách bylo i několik hrobů na starém hřbitově. Na jednom z nich v nápisě dešifrován letopočet 606, na jiném 942, na třetím 982. Pražský rabín S. L. Rappoport však zjistil, že tu jde o omyl, protože v letopočtech, podle židovského zvyku, bylo vynecháno tisíciletí. Zastánci tradice sice namítali, že Rappoport jako aronita nesměl vstoupit na hřbitov, takže náhrobky na vlastní oči neviděl, avšak pozdější bádání jeho názor potvrdila.

Nesprávné čtení dat ovšem nepatří mezi pověsti. Avšak k jednomu náhrobku na pražském hřbitově se pojí pověst v nejvlastnějším smyslu slova, která předpokládá existenci hřbitova v dobách, značně předbíhající bezpečně zjištěná data o jeho vzniku.

Pověst vypráví, že do Prahy přišel slavný rabbi Salomo ben Isaak, zvaný Raši nebo také Jarchi; byl tu úkladně zavražděn jako falešný mesiáš, avšak svou manželkou tajně opět přiveden k životu. Aby se úklad neopakoval, Raši tajně odešel do Řezna a na pražském hřbitově pochována pod náhrobkem s jeho jménem prázdná rakev. Později chtěli odpůrci hrob likvidovat, jméno Rašiho z náhrobku odstraněno, ale druhý den se tam zázračně znovu octlo. To se několikrát opakovalo, až Raši skutečně zemřel a byl pochován do pražského hrobu, který mu byl předurčen. Později, když zemřel jeho věrný ctitel a následovník Šimeun Spravedlivý, jméno Rašiho náhle opět z náhrobku zmizelo a objevilo se tam jméno Šimeunovo, jehož tělo pak bylo do hrobu mistrova uloženo.

Pověst je zajímavá tím, že tu na pražskou půdu zasahuje cyklus pověstí, jehož centrum je od Prahy geograficky velmi vzdáleno, zároveň však tu vystupují nápadné rozpory nejen s historií, ale i s legendou.

Historický Raši se narodil r. 1040 v Troyes ve Francii, tam strávil větší část života a r. 1105 pravděpodobně také tam zemřel. O jeho životě máme málo bezpečných zpráv, vypráví se však o něm pestrý cyklus legend, soustředěný hlavně kolem Wormsu, kde se později proslulý rabbi učil a snad po určitou dobu i působil. Pověsti se týkají hlavně jeho dalekých cest po Orientu a jeho setkání s iniciátorem první výpravy křížové, Gottfriedem z Bouillonu. Tyto legendární cesty však směřovaly do Itálie, Řecka, Palestiny, Egypta a Persie, tedy do oblastí velmi vzdálených od Prahy, Řezna a celé této části střední Evropy. Zejména pak jeho životopis neví o tom, že by byl pokládán za mesiáše a dostával se tak dokonce do nebezpečí úkladů ze strany odpůrců mesianistické nauky.¹

Pražská legenda vyšla snad z okruhu chassidů, hlásajících židovský mesianismus v 18. století, kteří skutečně v pražské židovské obci měli své zapřisáhlé odpůrce. Pověst pak za jméno některého proroka chassidského dosadila jméno světově proslulého talmudisty. Tak se na pražském židovském hřbitově setkává cyklus pověstí o nejslavnějším rabínu západoevropském s cyklem o jeho nejslavnějším následovníku východoevropském, Löwovi ben Becalel. Legendární proslulost Prahy přivedla sem tak z daleké Francie Rašiho, jako z bližšího Německa doktora Fausta.

Náhrobek, o nějž se pověst zachytila, je nejspíše na hrobě rabína Simona Spira, zvaného „zbožný“ (der Fromme), nebo také „spravedlivý“ (der Gerechte), zemřelého

¹ Srv. Beermann-Doktor, Raschi's Leben und Wirken. Worms 1906.

r. 1679; náhrobek je nápadný svou plastickou výzdobou, představující alegorická zvířata a reliéfní portréty Simona a jeho ženy.

Je pochopitelné, že legendotvornou fantazii nejsilněji inspiroval náhrobek slavného rabbi Löwa. K jedné pověsti dala podnět okolnost, že tu těsně vedle hrobu rabbiho je náhrobek jeho vnuka, neúměrně úzký a malý vzhledem k významu rodiny a postavení, které i on zaujímal v židovské obci.

Staré podání mluví o tom, že v hrobě Löwově kromě něho a jeho manželky měl spočinout i jejich syn, který však předčasně zahynul ještě za života rodičů v Kolíně nad Labem (nikoli nad Rýnem, jak někdy čteme v literatuře) a v důsledku jakési věštbý tam byl pochován. Když pak téměř současně r. 1609 zemřel rabbi i jeho manželka, nebylo při budování hrobu počítáno již s třetím nebožtíkem. Později však s nárokem na místo v hrobě vystoupil Löwův vnuk, odvolává se na výslovné přání dědovo. Jeho souvěrci zvláštním rituálním způsobem vyzvali mrtvého, aby na důkaz, že skutečně chce odpočívat se svým vnukem, udělal mu v hrobě místo. Hrobka se skutečně rozšířila, avšak po pohřbu vnukově se opět zúžila, takže na větší náhrobek již nebylo místo.²

Poměrně málo známou pověst o hrobě Löwově zaznamenal V. B. Nebeský v Květech r. 1844. Podle ní vysoký rabbi v hrobce sedí a dále bádá ve svatých knihách; po staletích přijde k němu jeho poslední pravnuček, položí na knihu, rozevřenou před pradědem, růži a řekne: Velký rabbi, otázka je rozřešena! Slavný Löw se slovy: „Teď mě, Pane, zavolej!“ se rozpadne v prach. S touto pověstí snad souvisí zvyk, házet vysokému rabbimu, i po smrti úřadujícímu v hrobce, škvírou v zdivu různá přání a petice.

Na starobylý hřbitov jsou přirozeně lokalizovány pověsti, týkající se boje, který vysoký rabbi vedl se smrtí; síla, kterou v tomto boji osvědčoval, je jakýmsi doplňkem nadpřirozené moci jeho moudrosti, jež vdechla život hliněné figuře Golema. Avšak ne všechny varianty těchto pověstí se odehrávají na hřbitově, ne ve všech také vystupuje právě vysoký rabbi. Máme tu zajímavý doklad toho, jak pověsti různého původu projevují tendenci soustřeďovat se kolem jedné slavné postavy a jednoho slavného místního objektu.

Tak se na hřbitově o půlnoci podařilo vysokému rabbimu z rukou anděla smrti vytrhnout a zničit listinu se jmény těch, kteří následujícího dne měli zemřít, mezi nimiž bylo i jeho vlastní jméno. Zde se také konal makabrický půlnoční rej zemřelých děcek, který rabbimu pomohl odvrátit epidemii dětského moru.

Tuto pověst máme dochovanou v několika verzích, na nichž je možno sledovat mechanismus narůstání a přetváření tradicí kolportovaného schématu. Patří mezi nejdříve a nejčastěji publikované pověsti pražského ghetta. Zaznamenává ji Klutschak v Panoramatu roku 1838, v témž časopise ji vypravuje roku 1848 G. L. Weisel a znovu se k ní vrací v druhém svazku Sippurim roku 1853; poznamenává, že ji slyšel vyprávět od osmdesátileté stařeny. Odtud pověst přechází do souborů dalších, německých i českých.

Sledujeme-li pověst v tomto časovém úseku, který je nám přístupný, můžeme kon-

² Tuto pověst zaznamenává rodokmen rabbi Löwa, který udánlivě poprvé vyšel na počátku 18. století, nejstarší dochovaný přetisk je však až z r. 1864. K příběhu je připojena poznámka, že událost byla zaznamenána v knize pohřebního bratrstva (Chewra Kadischa), která byla r. 1689 zničena požárem. Srv. Megilath Juchassin Mehral miprag. Die Descendenztafel des hohen Rabbi Löw. Übersetzt und eingeleitet von S. H. Lieben. Jahrbuch der Jüdisch-literarischen Gesellschaft (Frankfurt a M.) XX. 1929.

statovat zřejmý vývoj od jednoduchého k složitému a od vulgárního k vznešenému. Z toho lze soudit, že původ pověsti byl ve slovní hříčce, spojující nesrozumitelný název ulice s lokálním klepem, k němuž postupně přistupovaly motivy další a pověst romantizovaly.

Pointou příběhu ve všech nejstarších verzích je totiž lidově etymologický výklad jména ulice Belleles-Gasse od dvou jmen ženských, Bella a Ella. Ulice se sice jmenovala patrně podle nějakého Bellelesa, který však po sobě nezanechal památku tak živou, jako jiní vlastníci ulic, zapomenulo se na něj, a název ulice byl spojen se jmény dvou žen, jejichž chování v ohledu mravopověstnosti pohoršovalo okolí.

Podobných slovních hříček, spojujících název místní se jménem nebo přezdívkou osoby, která nějakým nápadným způsobem vzbuzovala pozornost okolí, nebo naopak, žertovné pojmenování osoby od jejího bydliště nebo působistě, máme v městském folklóru bezpočtu. — Je možno připomenout třeba pražskou modelku Botičeli, kterou podle vyprávění E. E. Kische, nazvali tak mladí malíři, protože se jmenovala Ella a bydlela kdesi u Botiče; stejným způsobem dvě neřestné ženštiny, obývající v Bellelesově ulici, mohly dostat přízvisko Bella a Ella. — Od podobných jevů ve folklóru venkovském se tyto případy zásadně liší tím, že tu nejde o takzvanou lidovou etymologii ve vlastním slova smyslu, nýbrž o záměrný městský vtip.

Tato žertovná etymologie žádných doplňků nepotřebovala a mohla existovat úplně samostatně. Časovým oddálením se vzpomínka na dvě hřišnice z Bellelesovy ulice spojila se vzpomínkou na epidemii dětského moru, která byla pokládána za trest boží a odvrácena moudrým rabínem zjištěním a potrestáním vinníků; těmi nemusily sice být zrovna Bella a Ella z Bellelesovy ulice, ale příležitost pro spojení dvou dosti nesusoudných motivů tu byla.

Tak začala narůstat pověst. Připojilo se vzrušující podání, ať již původu místního nebo importovaného, o nočním reji mrtvých dětí na hřbitově a ukradeném rubášku, a to se stalo přirozenou dominantou, k níž Bella a Ella byly již jen postradatelným přívěskem. Do takto zušlechtěné pověsti byl pak vpraven rabbi Löw a pověst začleněna do löwovského cyklu. Postup kontaminace motivů mohl být ovšem také jiný, přesně jej odhadnout není vůbec možné, ale na podstatě věci to nic nemění.

Autoři různých záznamů pověsti si ji také různě upravovali. Nejbohatěji ji vyšperkoval ve své první verzi Weisel, což v připojené poznámce výslovně přiznává. Nemluví tu o ženách dvou, nýbrž jen o jedné, u níž první jméno je přívlaskem: bella Ella-krásná Ella; ta žila v krvesmilném poměru s vlastním otcem. Do příběhu jsou vpleteny motivy i jiných pověstí, celek je rozpracován v duchu dobové „Schauerromantiky“ a naplněn drastickými přídávky. Všechny Weiselovy příměsky jsou ovšem snadno rozeznatelné.

Důležité je, že moudrým rabínem, který zažehná epidemii, není tu ještě Löw, ač do takto stylizované pověsti by se jistě dobře hodil. Nemůžeme proto za původce této odchylky pokládat Weisela; spíše to může sloužit za doklad, že postava slavného rabína byla do příběhu vkomponována až dodatečně.

V jiných verzích, které jsou pravděpodobně bližší ústní tradici, je krvesmilný hřích obou žen poněkud méně romatický; mluví se tam pouze o hříšném společenství, v němž žili dva bratři se svými ženami — onou Bellou a Ellou, — tedy o jakési rodinné komuně; podstata hříchu je tedy opětně krvesmilství.

*Náhrobek Šimeuna Spravedlivého
(Snímky J. Jiroušková)*

Znamení na náhrobku rodiny Karpelesů

Ve verzích českých, počínaje Svátkem, je jádro pověsti položeno do hřbitovní scény a výsledku mrtvého děcka rabínem, kdežto motiv pojmenování ulice je vůbec vypuštěn. Autorům se asi zdál nesourodým, znehodnocujícím přídavkem; kromě toho název Belleles-Gasse nelze do češtiny přeložit tak, aby to dávalo smysl, vyžadovaný pověstí, a sama ulice roku 1870 zmizela z plánu Prahy a tím i z obecného povědomí.

Také hřích, který byl příčinou epidemie, je tu zbaven svého typického ozvláštnění. Sedláček jej naznačuje jen všeobecně, Svátek a po něm jiní krvesmilstvo nahrazuje motivem matky vražednice, jedním z nejběžnějších ve folklórní i tehdejší umělé literatuře.

I jiné pověsti vznikaly ze snahy po vyložení symbolů, jejichž skutečný smysl byl zapomenut, jindy z nějaké nezvyklé, nápadné okolnosti, která povzbudila volnou hru fantazie nebo přilákala migrující motiv.

Na náhrobech Starého židovského hřbitova máme takových symbolů množství; v záhlaví náhrobků bývá totiž v určité schematické podobě zobrazen atribut, nějak charakterizující nebožtíka, tam odpočívajícího. Vidíme tu stereotypní znamení rodu, z něhož pocházel (dvě ruce aronitů, konvice levitů), nebo jeho zaměstnání (nůžky u krej-

*Náhrobek se znakem Kohenů
(Snímky J. Jiroušková)*

Náhrobek se znakem holubice

cích, sekera řezníků, lékařská pinzeta v rukou lva nebo medvěda podle příjmení zesnulého atp.).

Velmi časté jsou symboly jména, a protože mnohá židovská příjmení jsou odvozena od jmen zvířat, hemží se židovský hřbitov pestrou menažérií bizarních zvířátek. Vidíme tu lvy (Löw), medvědy (Bär), lišky (Fuchs), husy (Gans), kohouty (Hahn), holuby (Täubl), ryby (Fischl, Karpeles), jelínky (Hirsch).

Některá z těchto záhlaví připouštěla různý výklad. Tak na jednom z náhrobků, pod nímž odpočívá nějaká Hendl (od Henn nebo Hahn), je zobrazena ženská postava a u její hlavy z každé strany slepice, bojovně vztyčující zobák; vznikla pověst, že tu leží cizoložnice, které za trest slepice vykloaly oči. O jiném náhrobku, v jehož záhlaví je zobrazen Adam a Eva, se vyprávělo, že tu leží snoubenci, které anděl smrti odvolal v den sňatku.

V zastrčeném koutě hřbitova při zdi vyčnívá ze země ze dvou třetin zasypaný, břečtanem obrostlý patníček. Z nápisu na něm lze číst jen několik prvních slov, zachovala se však tradice, že se tam hovoří něco o psu.

Nebylo myslitelné, aby tu odpočíval člověk tohoto jména, jako různí ti Bárové a Kohouti. Nebylo možno, aby někdo byl pojmenován po zvířeti, které mezi židy stejně jako mezi křesťany a mohamedány se nezaslouženě těšilo tak špatné pověsti, že se od něho odvozovaly ty nejhorší nadávky.

Tak vznikla hezká a dojmavá legenda, že psí zdechlinu hodil kdosi přes zeď jako protižidovskou provokaci. Moudrý rabbi Löw však rozhodl, že všechno, co se jednou na hřbitov jakýmkoli způsobem dostalo, má právo tam zůstat. Tak zvíře, které mělo židy urazit, bylo na hřbitově se vši pietou pochováno mezi ty, kteří často byli stejně štvaní a stejně opovržení, a dostalo se mu dokonce i náhrobku.

Bizarní legenda se těšila velké pozornosti, zapadala dobře do atmosféry pohřebiště, z jehož omšelých kamenů ještě nevyprechala všechna hrůza dávných i nedávných vraždění, dojímal a inspirovala básníky.

Opačnou cestou šel Egon Ervín Kisch, který psí legendu učinil hlavním motivem své zžíravé satirické grotesky *Der tote Hund und der lebende Jude*. Výklad náhrobku klade tu do úst bizarní postavě jakéhosi Pseudoahasvera, který tu postupně ztrácí fantasticko-romantický nimbus legendární postavy, za jakou se chce vydávat a na konec je odhalen jako podvodník a lhář; přesto mu autor vkládá do úst mnohé myšlenky a názory vlastní.

Historka o zdechlém psu, kterou tu falešný Ahasver vypravuje, nemá ovšem mnoho společného s legendou. Není tu vysoký rabbi Löw, jsou odstraněny i všechny ostatní romantické a sentimentální sounáležitosti. Je to typicky kischovská novelka ze života pražské spodiny, která celou pověst převádí do jiné roviny a čtenáře nenechává na pochybách, že je od počátku do konce vlastním výtvorem Kischovým.

Přesto a vlastně právě proto se zdá, že Kisch skutečný smysl kamene a obsah zasypaného nápisu odkudsi znal. Než totiž jeho groteskní lhář přejde k vyprávění příběhu o nešťastně zamilovaném antouškovi, který se za svou pohanu jde pomstít těm ještě opovrženějším, vyjadřuje stručně obsah zahrabané části textu německým úslovím: *Hier ist der Hund begraben*. To pak skutečně přesně odpovídá skutečnosti.

Když totiž v nedávné době při vědeckém průzkumu průzkumova byl domnělý náhrobek vyhrabán (dnes je opět v tom stavu, jako byl dříve) a nápis přečten, legenda se rozvála a vysoký rabbi přišel o jednu kapitolu svého romantického životopisu. Nápis na kameni totiž jen upozorňuje, že roku 531 podle malého počtu (tj. r. 1770—1, skoro dvě století po smrti slavného rabbiho) pražské židovské pohřební bratrstvo přikoupilo a včlenilo do areálu hřbitova pozemek, kde byly zahrabány kosti psů, pravděpodobně ze sousední pohodnice; kdyby tu mělo být pohřbíváno, bylo třeba nejprve kosti vyhrabat a místo rituálně očistit. Tedy skutečně doslova: *Hier ist der Hund begraben*. K použití tohoto koutku hřbitova nedošlo a tak zůstal jen kámen s výstražným nápisem, který během následujících století obrostl břečtanem a legendou.³

Jediný náhrobek na pražském židovském hřbitově se honosí šlechtickým erbem. Leží pod ním Hendel Baševiová, jejíž manžel byl mocným finančníkem, takzvaným hofjudem tří císařů, Rudolfa II., Matyáše a Ferdinanda II. Byl prvním pražským židem, který byl povýšen do stavu šlechtického, získal erb a predikát „z Treuenberka“; měl také právo razit minci. Sloužil i Albrechtu z Valdštejna. Na sklonku života musil prehnout z Prahy a zemřel v Mladé Boleslavi, kde je pochován. V honosné hrobce pražské zůstala tak sama jeho manželka, která zemřela o několik let dříve.

O tomto hrobě se vyprávělo, že v něm leží jakási polská královna. Tuto pověst máme písemně doloženu ještě poněkud dříve, než se začala objevovat první zpracování židovských pověstí v pražských časopisech.

Vídeňská spisovatelka Caroline Pichler ve svých vzpomínkách na Prahu z roku 1822 vypravuje, jak spolu s hraběnkou Buquoyovou navštívila Starý židovský hřbitov v doprovodu abbé Dobrovského, který se přitom dostal do prudkého sporu s rabínem;

³ Nápis dešifroval dr. Jan Heřman ze Státního židovského muzea v Praze a dal mi jeho text laskavě k dispozici, za což mu srdečně děkuji.

nechtěl mu totiž věřit „některá historická tvrzení, například o náhrobku jakési dávné královny, a prohlásil, že to vše jsou báchorky anebo leda pověsti“.⁴

Je celkem pochopitelné, že jako hrob královský byl ukazován právě ten, který se honosí feudálním emblémem. To ovšem ještě nevysvětluje, proč tu měla být pochována zrovna královna polská. Nejpravděpodobnější vysvětlení je takové, že tu nastala záměna s pražskou měšťankou Krystýnou Rokycanskou (Poláci jí říkají „Rokyčána“), kterou skutečně pojal za manželku polský král Kazimír Veliký, současník a přítel Karla IV., brzy ji však zapudil, protože už měl dvě manželky jiné.

Rodina Rokycanských založila kostel a klášter sv. Ducha, který jako úzká křesťanská enkláva byl vklíněn mezi dvě židovská sídliště, vlastní ghetto a oblast španělské takzvané staré synagogy. Není nepravděpodobné, že zapuzená královská manželka (ne královna) polská strávila zbytek života v klášteře, založeném a vydržovaném mecenášstvím své rodiny a zde také byla pochována. Pověst pak ji přenesla na sousední židovský hřbitov a vykazala jí tam útulek, nejvíce připomínající královské důstojenství.⁵

Konečně je třeba se zmínit o pověsti, zaznamenané Aloisem Jiráskem, jak jakýsi pokřtěný žid, který se dokonce stal knězem, ale po smrti se dal pohřbít na židovský hřbitov, za pokutu musí každé noci hrát na varhany ve Svatovítské katedrále. Charakter trestu nasvědčuje, že zemřelý je pokutován ne za opuštění židovské víry, ale za to, že se dal pohřbít na židovském hřbitově. Jde proto spíše o pověst křesťanskou, související patrně s protireformačními akcemi pro získání židovských konvertitů. Pro takovou genezi mluví i výrazně barokní ráz pověsti (motivy noční hry zemřelého v chrámu, kostlivce, který jej převáží přes Vltavu, pochmurné prostředí hřbitova apod.).

Pověsti pražského Židovského hřbitova, i když se sebe skeptičtěji díváme na jejich reálný podklad, zachovávají kus typické pražské minulosti. Můžeme na nich sledovat bizarní hru tvořící a přetvářející tradice, která se snaží proniknout clonu zapomenutí a ze starých symbolů tvoří legendu. Poezie některých příběhů i pitoreskní konglomeráty nesourodých motivů v jiných jsou zajímavým dokladem folklórního tvoření. I přídavky, které sem vnesl v 19. století probuzený zájem pražské inteligence, jsou svědectvím doby a jejího myšlení a zaslouží si proto pozornosti.

Zbavit starý hřbitov jeho pověstí je tolik, jako zbavit jej vegetace. Polská královna, slavný rabín z daleké Francie i psík, připomínající doby rozpoutaného náboženského fanatismu, mají právo zůstat na hřbitově, jako všechno, co se tam jednou řízením nebo dopuštěním božím dostalo, jak o tom v pověsti rozhodl moudrý rabbi Löw ben Be-calel.

Poznámka

V příložené stati užívám často dvou výrazů stejného původu, ale různého významu, takže je vhodné je rozlišit i pravopisem a skloněním. Jsou to:

1. rabbi, rabbiho nebo (v postavení přívlastkovém) rabbi (Löwa); jde o označení čestného titulu pro učeného žida bez ohledu na to, zastává-li nějakou funkci, tedy ve významu jako náš doktor nebo mistr.

2. rabín, rabína, označující židovského kněze. V mnohých případech mohou oba přívlastky příslušet téže osobě, například: pražský rabín, rabbi Löw (podobně jako: pražský lékař, doktor Čejka). Podle kontextu je pak třeba rozhodnout, kterou významovou eventualitu je třeba zdůraznit způsobem psaní.

⁴ Srv. (V. Schwarz), *Město vidím veliké... V Praze 1940*. Str. 202.

⁵ O tom jsem podrobně pojednal v článku *Polská královna na Židovském hřbitově pražském* v časopise *Polsko*, 1962, nr. 12/100.